

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

LYMBUS 2016

Tartalom

- 7 FARKAS FLÓRA
Leonhard Huntpichler: *Epistola ad Dionysium cardinalem ac archiepiscopum Strigoniensem*
- 29 SZILÁGYI EMŐKE RITA
Oláh Miklós levele Lady Lisle-hez, Boleyn Anna udvarhölgyéhez
- 37 DOMOKOS GYÖRGY–MÁTYUS NORBERT
Antonio Mazza és Buda ostromáról írott jelentése
- 77 PALOTÁS GYÖRGY
Moderni temporis oratio ad Deum.
Verancsics Mihály 1566-os (?) törökellenes imádsága
- 83 HÁMORI NAGY ZSUZSANNA
Források Bethlen Gábor két francia diplomatájáról és uralkodása utolsó éveiről (1626–1633)
- 113 JENEY-TÓTH ANNAMÁRIA
Kolozsvár adózása az 1630-as években
- 163 BUBRYÁK ORSOLYA
Nyáry Krisztina hozománya. Források az Esterházy-kincstár kialakulásához
- 191 BUJTÁS LÁSZLÓ ZSIGMOND
Gyulai Ferenc és Donáth János bécsi követjárása – Újabb adalékok Apafi Mihály holland kapcsolataihoz (1687)
- 239 JANKOVICS JÓZSEF
Bethlen Miklós levelei Ferdinand Bonaventura Harrachnak, I. Lipótnak és ismeretlennek (1699–1703)
- 259 NAGY ANDOR
Thököly Imre epitáfiumai Joseph Trausch kéziratgyűjteményében

- 265 ZVARA EDINA
Trenk Frigyes magyar nyelvű kiadatlan politikai röpirata
- 283 VADERNA GÁBOR
Gróf Dessewffy József a sajtószabadságról és a cenzúráról
- 319 LIPTHAY ENDRE
Gróf Mikó Imre és felesége, Rhédey Mária grófnő levelezése
1848-ból
- 343 RÓZSAFALVI ZSUZSANNA
Schöpflin Aladár levelei Dutka Ákosnak
- 351 HAMERLI PETRA
Adalékok Rothermere revíziós kampányának fogadtatásához:
a sajtómágnás és Eduard Beneš levélváltása olasz szemmel
- 367 BUZA JÁNOS
Berlász Jenő gyászbeszéde dr. Kováts Ferenc egyetemi tanár
ravatalánál (Elhangzott 1956. november 13-án a Farkasréti
temetőben)
- 371 GILÁNYI MAGDOLNA
„Álmomban Mindszenty bíboros ténykedett...
én is ott voltam.” Bőle Kornél O. P. 1956-os naplója
- 387 SIMON ZSUZSANNA
Vita Az ember tragédiája falanszter-jelenetéről
az MTA Irodalomtörténeti Intézetében
- 429 K. LENGYEL ZSOLT
Műhelynapló egy bajorországi magyar hagyatékárban

Források Bethlen Gábor két francia diplomatájáról és uralkodása utolsó éveiről (1626–1633)¹

Bethlen Gábor két francia vándordiplomatája, Jacques Roussel és Charles de Talleyrand tevékenységével mind a magyar,² mind a nemzetközi³ történettudomány foglalkozott, foglalkozik, ahogy ismertek azok a források is, amelyek már napvilágot láttak a két francia konstantinápolyi és moszkvai működéséről.⁴ A most közreadott dokumentumrészletek, továbbá az életrajzaikból,⁵ Roussel leveleiből, valamint a legújabb orosz szakirodalomból megismerhető adatok lehetővé teszik, hogy minden eddiginél részletesebben feltáruljon Roussel esetében a Bethlen Gábor szolgálatába vezető útja, míg Talleyrand esetében küldetésének vége; valamint hogy megismerhetővé váljon a hivataltalos francia diplomaták, elsősorban a velencei és a konstantinápolyi francia követek véleménye a két kalandor diplomatáról.

Az ügyvédi végzettségű Jacques Roussel, „mindkét jog” doktora,⁶ 1624–1628 között a sedani protestáns akadémia görögtanáraként állt alkalmazásban.⁷ Az *Histoires* szerint eredetileg nemesifiak inasaként volt alkalma görögül olyan jól megtanulni, hogy Bouillon herceg⁸ saját könyvtárosaként fogadta szolgálatába – innen eredeztethető,

¹ Párizsi kutatásaimat a Magyar Ösztöndíj Bizottság Állami Eötvös Ösztöndíja támogatásával folytattam. Hálásan köszönöm Kármán Gábornak, hogy rendelkezésemre bocsátotta a Jacques Roussel életéről szóló, korabeli kéziratról készített átiratát (*Kurtzer ... Bericht*), valamint Roussel levelezésének Berlinben összegyűjtött darabjait (*Korrespondenz*, No. 340.). Továbbá szeretném megköszönni Tóth Ferenc segítségét is.

² SZEKFŰ, 244.; WITTMANN, 45–49. KÁRMÁN, 165–169.

³ A nemzetközi szakirodalomban elsősorban a görögkeleti egyház története és a konstantinápolyi pátriárka, Kürillosz Lukarisz tevékenysége kapcsán bukkan fel a Bethlen Gábor szolgálatában álló két francia diplomata. HERING, 214–224.; TCHENTSOVA, 314–322.

⁴ ÓVÁRY, 23, 752–762, 764–767, 777.; TT (10), 29–31, 53–78.; TT (14), 181–182.; TMÁO (II), 104–108, 116–117, 125.

⁵ A *Kurtzer ... Bericht*-en kívül egy már nyomtatásban megjelent, és a szakirodalom által részleteiben használt Roussel-életrajz: *Histoires*, 365–369. Ugyanitt Talleyrand moszkvai kalandja utáni életrajza is megtalálható, amely azonban elsősorban kikapós feleségére koncentrál: 370–374.

⁶ KÁRMÁN, 166.; *Kurtzer ... Bericht*, Fol. 336r. Levelei aláírásában több esetben mint „advocat en parlement” hivatkozik magára.

⁷ BOURCHENIN, 464.

⁸ Frédéric Maurice de la Tour d’Auvergne (1605–1652), Sedan és Bouillon II. hercege. PETITFILS, 112. Atyja, Henri de la Tour d’Auvergne hozta létre 1602-ben Sedan protestáns akadémiaját. Az általa kinevezett akadémiai tanácsban („conseil des modérateurs”) helyet kapott egy bizonyos Roussel nevű személy is, aki esetleg Jacques apja lehetett. BOURCHENIN, 121–122, 283. Az *Histoires* Jacques Roussel apját egy csödbe ment châlons-i polgárban jelöli meg, akinek fiát a sedani jegyző vette pártfogásába. *Histoires*, 365. Német nyelvű életrajza több híradást is említ Roussel származásával kapcsolatban: egyesek szerint Châlontól nem messze született, mások szerint Reimsben. Apja IV. Henrik hadseregének egyik éllelmezési biztosa („Commissaire des vivres”) volt, akinek vallása miatt három ízben kellett Franciaországból

hogy a forrásokban sokszor sedani könyvtárosként utalnak rá. Roussel idővel a Sedanban tanuló lengyel nemeseknek is oktatója lett, akikért kezességet vállalt. Végül azonban kénytelen volt követni a hitelezők elől Lengyelországba – búcsú nélkül – távozó tanítványait. Ők azonban olyan jól fogadták egykori tanítójukat, hogy nemcsak tartozásuk összegét, hanem az oda-vissza utazását is busásan megtérítették. Roussel élt a kínálkozó lehetőséggel, amelyet a lengyel királyválasztás biztosított, és az ünnepélyes beszédek megírásában való jártasságát feljánlotta az országfőméltóságainak. Körülményei olyannyira szerencsésen alakultak, hogy hazatérve otthagya a sedani akadémiát és La Rochelle alatt felkereste Richelieu bíborost, akinek feljánlotta: hatalmában áll megválasztatni lengyel királynak bárkit, akit a bíboros csak szeretne. Utóbbi azonban elbocsátotta Rousselt, akit bolondnak nézett.⁹

Ezen anekdotikus francia életrajz kronológiailag némiképp ellentmondásosan foglalja össze Roussel tevékenységét, akiről tudható, hogy 1628-ban hagyta el véglegesen Sedant és ottani állását. La Rochelle ostroma is 1627–1628-ban zajlott, a lengyel királyválasztásra azonban csak 1632-ben került sor III. Zsigmond halálával. Bár Roussel svéd szolgálatban valóban levelezett Rigából a szejmre összegyűlő rendekkel 1631–1632 során,¹⁰ így még akkor sem tudta volna szolgálatait feljánlani Richelieu-nek La Rochelle-nél,¹¹ ha lett volna bármilyen beleszólása a lengyel királyválasztás menetébe. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy annak az életrajznak a közlése szerint, amelyet német nyelven állított össze Roussel ismeretlen moszkvai útítársa a diplomata szóbeli közlései alapján,¹² a francia hugenotta már a Bethlentől kapott konstantinápolyi megbízatása előtt megfordult a fejedelem szolgálatában, és beutazta többek között Magyarországot is.¹³ Az alábbiakban tehát arra teszek kísérletet, hogy az újonnan fellelt források segítségével felvázoljam azt a lehetséges útvonalat, amelyet Jacques Roussel bejárt, mielőtt 1628 végén Velencében találkozott volna Charles de Talleyrand-nal, akivel Erdélybe, majd onnan Bethlen Gábor szolgálatában Konstantinápolyba és Moszkvába utaztak tovább 1629 folyamán.

Roussel a Bouillon hercegi család szolgálatában eltöltött évei során kezdte el kialakítani azokat a kapcsolatait, amelyek a harmincéves háború protestáns szövetségi rend-

---

elmenekülnie, így Alsó-Pfalzban halt meg. A legrosszabb nyelvek szerint atyja komédiás volt, aki egy fogadót üzemeltetett. *Kurtzer ... Bericht*, Fol. 336r.

⁹ *Histoires*, 365–367.

¹⁰ KÁRMÁN, 167.

¹¹ Akit Richelieu ténylegesen szolgálatába fogadott La Rochelle ostroma idején, az a későbbi tapasztalt diplomata, Hercule de Charnacé báró volt, aki bánatos özvegyként korábban beutazta Egyiptomot és a Közel-Keletet, majd Oroszországon, Lengyelországon és a Német-római Birodalmon keresztül tért haza. Immár XIII. Lajos szolgálatában járta meg újra 1629–1635 között az északi királyságokat: Richelieu tervei szerint először a svéd királyt kellett összehétközíteni a lengyel és a dán királlyal, hogy ezen koalíciót a Habsburgok ellen lehessen felhasználni. HILDESHEIMER, 246–248. A békeközvetítés miatt eljáró Charnacét a hágai angol követ, valamint a brandenburgi és a holland diplomácia is támogatta. WITTMANN, 37.

¹² A kézirat szerzője egy alkalommal úgy fogalmaz, hogy leírja mindazt, amit Roussel saját szájából hallott Moszkvában és útközben. *Kurtzer ... Bericht*, Fol. 344v.

¹³ *Uo.*, Fol. 336r.; KÁRMÁN, 166–167.

szeréhez közelítették. Minden bizonnyal a hercegi család ez irányú kapcsolathálója¹⁴ biztosította a kereteket azokhoz az utazásokhoz, amelyeket 1624–1628 között tett Hollandiában, Brandenburgban és Poroszországban. Az ebből az időszakból származó levelei közül hetet Achatius és Christoph von Dohna¹⁵ részére küldött,¹⁶ valamint ismert még kettő, amely a svéd királynak, Gusztáv Adolfnak íródott.¹⁷ Mindezekből, valamint az alább közölt 1., 5., 7. és 15. számú levelekből körvonalazódik azoknak a helyszíneknek a sora, amelyeket útba ejtett 1624–1628 között.

Roussel 1624 augusztusában meg Sedanból osztotta meg azt a hírt, miszerint a francia udvar már alkalmazza Mansfeldet.¹⁸ Egy évvel később, 1625 decemberében Küstrin városán és az Odera-menti Frankfurton átutazva érkezett meg Berlinbe, ahol 1626 januárjának nagy részét töltötte. Beszámolt Bethlen Gábor követei, köztük egy bizonyos „Covát”, azaz Mathias Quadt érkezéséről. Kitért Brandenburgi Katalin útnak indítására Erdélybe, amelyre 1626. január 18-án délután került sor. Szót ejtett a brandenburgi udvarban bezárva tartott erdélyi fogolyról, Zygmunt Zaklikáról is, akit jezsuita kémnek néztek. Végül pedig reményét fejezte ki, hogy az erdélyi követek távozása előtt még „áldását adhatja rájuk”¹⁹ – további forrás híján azonban egyelőre nem bizonyítható, hogy e találkozás létrejött volna.²⁰ Abban is reménykedett, hogy a dán követtel együtt indulhat el Berlinből: ebben minden bizonnyal nem csalódott, hiszen a dán király táborát útba ejtve közölte híreit 1626 márciusában a hágai francia követtel, Espesses-el.²¹ Levelei tanúsága szerint Roussel többször is megfordult Hágában ebben az időszakban: egyszer egy nemesifút kellett elkísérnie nevelői minőségben,²² másszor levelek feladásával bízták meg, amelyeket az Amszterdam–Dantzig vonalon továbbítottak Lengyelország-

¹⁴ Hollandiában és a német fejedelmek körében; továbbá rokonságuk az Orániai-házzal. PETITFILS, 112.

¹⁵ A Sziléziában és Poroszországban honos Dhona család tagjai a porosz ágból: a fivéreket, Achatius és Christophé Heidelbergben tanultak, majd peregrinációjuk keretében beutazták Itáliát, Svájcot és Franciaországot. Előbbi V. Frigyes pfalzi választó, majd cseh király udvarmestere volt annak sedani tanulmányai idején, majd diplomatája Bécsben, Angliában, Dániában, 1620-ban pedig Brandenburgban. Utóbbi pedig V. Frigyes főkamarsásként szolgált. *Dictionnaire historique*, 138–140.

¹⁶ *Korrespondenz*, No. 340. A jelzet alatt hét darab, Roussel által francia nyelven írt levél található (az első Achatiusnak, a többi Christophnak), amelyek nincsenek külön megszámozva, sem kronológiai sorrendbe téve. Keltezésük esetleges, sokszor csak a külzetten feltüntetett beérkezés dátuma vagy a levélben említett események alapján lehet a levélírás helyére és évére következtetni.

¹⁷ KÁRMÁN, 167, 58. lj.

¹⁸ Sedan, é. n. [1624.] augusztus 12. Mansfeld felfogadásának kérdését már az 1623. november 30-i királyi tanácsban is megvitatták, majd azt az Angoulême herceget bízták meg a vele való kapcsolattartással, aki Bethlen Gáborral is személyesen tárgyalt 1620–1621-ben Pozsonyban és Hainburgban. Mansfeld pontjait Angoulême foglalta össze és véleményezte 1624. június 1-jén a grosbois-i megbeszélései alapján. BNF, DUPUY 468, Fol. 57–74.

¹⁹ Küstrin, 1625. december 28., Berlin, 1626. január 3. és 19., valamint egy év és nap nélkül keltezett januári levél, amely tematikája alapján 1626-ban íródott. Zaklikára l. KÁRMÁN, 170–182.

²⁰ Roussel legalábbis nem utalt arra, hogy beszélt volna az erdélyi követekkel, abban a levelében, amelyet Katalin és népes kísérete január 18-i távozásáról írt egy nappal később. Sőt, saját bevallása szerint haszontalanul telt berlini tartózkodása. Kemény János önéletírása sem tesz említést arról, hogy az erdélyiek tárgyaltak volna egy franciával. KEMÉNY, 57.

²¹ BNF, Fonds français 7113, Fol. 300r.

²² Marienwerder, é. n. december 31.

ba.²³ Ugyanebben a levélben azonban már két momentum is utalt arra, hogy a későbbiekben merre folytatta útját: egyrészt megemlítette, hogy néhány éven belül szeretné beutazni a kereszténység minden szegletét. Az ehhez vezető lépéseket, tudniillik új patrónus keresését 1627 végén el is kezdte: 1627 őszén Sedanból, 1628 tavaszán pedig már Párizsból ajánlotta fel szolgálatait Gusztáv Adolfnak – aki azonban csak Roussel moszkvai útja után, 1630-ban adott számára megbízást.²⁴ A másik ilyen utalás Nevers herceg²⁵ nevének felbukkanása, akinek érdekeit a francia uralkodó képviselte a mantovai örökösödési háborúban 1628 legvégétől, és akinek levelével Roussel Velencébe érkezett ugyanezen év novemberében.²⁶

Az 1628. évi utazásai külön vizsgálatot érdemelnek abból a szempontból, hogy megállapítható legyen: valóban tárgyalt-e Richelieu bíborossal La Rochelle ostrománál. Gusztáv Adolfnak írt második levele datálásából tudható, hogy 1628 áprilisának második felében Párizsban tartózkodott – vélhetően ekkor már végleg elhagyta Sedant, és nem a Bouillon hercegek megbízásából, hanem új lehetőségek után tájékozódva érkezett a francia fővárosba. Érkezése és távozása dátuma ismeretlen, ugyanakkor a francia udvart majdnem biztosan elkerülte: XIII. Lajos április 2-án vasárnap indult vissza Párizsból a hugenotta kikötőváros ostromára az után, hogy a délelőtti órákban audiencián fogadta a párizsi parlament tagjait és a külföldi követeket, többek között Bethlen Pétert és kíséretét is, akikért két hintót küldetett.²⁷ Az erdélyi utazók április második felében követték a királyt La Rochelle-be,²⁸ majd dél-franciaországi és római kiterő után augusztusban érték el Velencét,²⁹ és szintén felkeresték a francia követet.³⁰ Úgy tűnik tehát, hogy a francia hugenotta és az erdélyiek elkerülték egymást mind Párizsban, mind Itáliában, annál is inkább, mivel Avaux grófja jelentése szerint Roussel többször hangsú-

---

²³ Sedan, é. n. január 16. Ebben a levélben Roussel egy elveszett levelcsomag miatt sajnálkozik, amelyet nagy gonddal állított össze Hágában. A feladók Bouillon hercege, az orániai herceg, valamint V. Frigyes pfalzi választó, cseh király voltak, leveleik java része pedig Radziwiłł hercegnek volt címezve.

²⁴ Sedan, 1627. november 30, Párizs, 1628. április 29, valamint további levelezése svéd viszonylatban: KÁRMÁN, 167, 58. lj.

²⁵ Charles de Gonzague, Nevers hercege, apai részről itáliai (Gonzaga), anyai részről német (Klevei) családból származó, nagyanyai részről bizánci (Palaiologosz) felmenőkkel is rendelkező francia főnemes, aki az 1610-es és '20-as években egy oszmánellenes kereszties hadjárat létrehozása céljából európai támogatókat keresett. 1618-ban megalapította az Ordo Militiae Christianae lovagrendet, amelyhez számos kelet-európai, köztük lengyel és magyar nemes is csatlakozott. Keresztes céljai ugyan megvalósíthatatlannak bizonyultak, de a mantovai örökösödési háborúban – Franciaország, Velence és a pápaság támogatásával – 1631-ben megerősítést nyert a mantovai hercegi címben, amelyet 1627 végén örökölt. Keresztes terveire I. FAGNIEZ. A mantovai örökösödési háborúról: PETITFILS, 452–468; MALACARNE.

²⁶ A mantovai herceg levelét Avaux grófjának, a velencei francia követnek adta át. AMAÉ, 138CP45, Fol. 273r.

²⁷ MERCURE, 160.

²⁸ HARAI, 174.

²⁹ Cseffei László augusztus 28-án már Velencéből küldte levelét Monostorszegi Kun Istvánnak. KOVÁCS-MONOK, 414–419.

³⁰ Avaux grófja október 4-én kelt levelében beszámolt szívélyes találkozásáról Bethlen Péterrel és kíséretével, valamint az ifjú gróf és a velencei angol követ nézeteltéréséről is. HÁMORI NAGY, 62–63.

lyozta, hogy Genfen keresztül érkezett Velencébe.³¹ A párizsi és velencei tartózkodás közötti több hónapnyi idő alatt – akárcsak az erdélyieknek – Rousselnek is lehetett ideje útba ejteni La Rochelle-t. Az eddig feltárt források alapján³² azonban inkább az valószínűsíthető, hogy az egykori sedani könyvtáros nem utazott a kikötővárosba, hanem Genfen, valamint a mantovai herceg birtokain keresztül kelt át az Alpokon és jutott el Velencébe.

A kérdésre tehát, hogy találkozott-e Roussel Richelieu bíborossal La Rochelle-nél: a válasz a kutatások jelenlegi állása szerint az, hogy nem bizonyítható. Az *Histoires* az egyetlen olyan forrás, amelyik utal erre, azonban e kalandos és regényes történeteknek – bár sok esetben lehetnek valóságok – nincs feltüntetve az eredetük. Roussel német nyelvű életrajza sem közöl információt személyes találkozásról, de két esetben említést tesz arról, hogy a francia kalandor egy hosszabb, fél éves hágai tartózkodása alatt levelet küldött a bíborosnak egy litván, illetve lengyel nemesen keresztül, amelyre azonban nem kapott választ.³³ Amennyiben hinni lehet a kéziratnak, akár a sértett hiúság is mondathatta a francia vándordiplomatával azt a túlzó véleményt, amit életrajzírója közöl: eszerint a – szíve mélyén ateista – bíboros Franciaország igazi királya, míg XIII. Lajos csak „pro forma”, egy dróton rángatott bábu Richelieu kezében;³⁴ Roussel továbbá bosszút forralt Richelieu ellen, amiért az nem adott neki választ a Hollandiából küldött megkeresésére.³⁵

Roussel pályájának egészét tekintve egyébként is kirívónak tűnik, hogy a protestáns államok és a pfalzi emigráció köreiből mozgó hugenotta miatt Richelieu bíboros felé fordult (volna) éppen akkor, amikor az hitsorsosai ellen hadakozott La Rochelle-nél; majd pedig miért lépett ténylegesen kapcsolatba a korábban összeurópai, oszmánellenes, kereszties összefogást szervező, buzgó katolikus Nevers herceggel. Míg a kikötőváros ostroma során a francia uralkodó a saját, protestáns alattvalói lázadásával és az őket támogató Angliával küzdött, addig a mantovai herceg ügyének felkarolása a spanyolokkal és a Savoyai herceggel szemben Franciaország Habsburg-ellenes küzdelmeinek sorába illeszkedett. 1628 márciusában II. Ferdinánd császár – akinek hűbérúri joghatósága Észak-Itáliára is kiterjedt – elutasította a legújabb mantovai herceg investitúráját, majd április végén Milánó spanyol kormányzója parancsot kapott a mantovai hercegséghez

³¹ AMAÉ, 138CP45, Fol. 273v.

³² A 20. századi nemzetközi történetírásban a szovjet történész, M. B. F. Porsnyev a Nyugat- és Kelet-Európa közötti kapcsolatok – a korábban feltételezettnél – szorosabb volta mellett érvelt Roussel és Talleyrand esetével, akik hipotézise szerint Richelieu ügynökeként játszottak közvetítő szerepet egy Lengyelország elleni szövetség létrehozásában. Egy történészvita alkalmával azonban maga is elismerte, hogy a bíborossal való kapcsolatuk bizonyítására nem állnak rendelkezése megfelelő adatok. *Actes du Congrès*, 198. A legújabb orosz kutatások sem találtak ezzel kapcsolatban döntő bizonyítékot. TCHENTSOVA, 318.

³³ Előbbit meg is nevezi egy bizonyos Georgius Blinstrucként. *Kurtzer ... Bericht*, Fol. 344r. A két levélküldés leírása akár ugyanarról az alkalomról is szólhat, mivel a kézirat szerzője másodszor úgy fogalmaz, hogy Roussel egy lengyel nemesel küldött levelet Hollandiából Richelieu bíborosnak, aki nem válaszolt neki. *Uo.*, Fol. 345v.

³⁴ *Uo.*, Fol. 344v.

³⁵ *Uo.*, Fol. 346r.

tartozó Montferrat stratégiaiilag legfontosabb pontja, Casale ostromára, amelyet Nevers herceg maroknyi önkéntese és kevés zsoldosa védett. Abban az időszakban, amikor Roussel felkereste a szorult helyzetben lévő Nevers-t,³⁶ a francia hadsereg még La Rochelle-nél volt lekötve, és XIII. Lajos is csak 1628. decemberében intézkedett a mantovai herceg megsegítése és Casale felmentése ügyében.³⁷ E bizonytalan helyzet ellenére talán elképzelhető, hogy Rousselt a Habsburg-ellenes érzülete vezette a mantovai herceghez 1628 őszén, majd a levelével és megbízatásával tovább Velencébe.

Az ellentmondás mindenesetre feltűnt Avaux grófjának is, aki nem rejtette véka alá véleményét, miszerint gyanúsnak tartotta az 1628 november elején Velencébe érkező franciát. Külcím nélküli levelében, amelyet vélhetően a francia külügyi államtitkárnak írt, úgy gondolta, lehet, hogy Roussel becsapta őket a mantovai herceggel. Gyanúját elsősorban az táplálta, hogy hugenotta lelkésznek nézte a Genfből érkező vándort, aki ráadásul XIII. Lajos legfőbb protestáns ellenfelének, a Rohan³⁸ hercegi családnak a környezetében mutatkozott Velencében. Nem lehetett túl meggyőző az a Roussel által előadott nagyszabású terv sem, amely szerint az Ausztriai Ház ellen ligába tömörül és néhány hónapon belül összehangolt támadást indít Európa szinte összes, katolikus és protestáns állama és fejedelme, de még az észak-afrikai kalóz-államalakulatok is. Nem csoda, hogy Avaux elbizonytalanodott és további információkat kért a francia udvartól arra nézve, hogy valóban ők alkalmazzák-e ezt a gyanús személyt.³⁹ Avaux a velencei tanáccsal is beszélt Roussel felbukkanásáról. A hatósági jelentésekből az derül ki, hogy utóbbi nem árulta el a nevét, amikor előadta mondandóját Itália és a mantovai herceg nehéz helyzetéről; a tanács pedig – nem meglepő módon, az Avaux által sejtett végkimenetelnek megfelelően – úgy ítélte meg, hogy nincs itt az ideje az általa javasolt nagyszabású tervek véghezvitelének. Konstantinápolyi követüket azonban értesítették érkezéséről, és megadták személyleírását is, hogy felismerhető legyen, ha az eredetileg Bethlen Gáborhoz igyekvő Roussel mégis megjelenne tervei végrehajtására.⁴⁰

A francia vándordiplomata útvonalához további, érdekes adalékot szolgáltatnak a konstantinápolyi francia követ alább közölt 5. és 7. számú levelei, amelyek szerint Há-

³⁶ A herceg nem az ostromlott Casale-ban, hanem Mantovában tartózkodott 1628. október közepén. MALACARNE, 61.

³⁷ A királyi tanácsban elhangzottakat összefoglalja: PETITFILS, 454–459. 1628. december 4-én Franciaország és a pápaság ligát alakítottak Nevers herceg megsegítésére, továbbá Velence is vállalta az anyagi hozzájárulást egy felmentő sereg kiállítására. A mantovai herceg diplomáciai kísérleteit a békés megoldásra részletezi: MALACARNE, 37–68.

³⁸ Henri, Rohan hercege memoárjaiban is megírta a protestánsok által XIII. Lajos ellen 1629-ig vezetett három háború történetét, amelyek közül az utolsó célja La Rochelle felmentése volt. A hugenotta párt fejének számító herceg a város megmentését csak Anglia bevonásával tartotta megvalósíthatónak. Emlékiratai alapján Rohan herceg La Rochelle ostromával egy időben és közvetlenül az után a dél-franciaországi Languedoc területén hadakozott, 1628 október végén Alès-ben található, míg novemberben Castres-ban folytatott tárgyalásokat a protestáns ügyszőz hű maradt városok küldöttjeivel, valamint a Richelieu bíboros képviselőjében eljáró Mende püspökével. ROHAN, 276–277, 427–431. Hadmozdulatairól bővebben I. CAZENOVE, 55.

³⁹ AMAÉ, 138CP45, Fol. 273r–274r.

⁴⁰ A velencei tanács levele konstantinápolyi követének, 1628. november 22. ÓVÁRY, 239.

gán keresztül érkezett Velencébe. Césy értesülései szerint előbbi helyszínen Roussel ráadásul Bethlen Gábor fejedelem nevében is tárgyalt a Lengyelország elleni unióról.⁴¹ Jelenleg nem állnak rendelkezése információk ilyen irányú tárgyalásairól, így esetleges hollandiai tartózkodásáról csak hipotéziseket lehet felállítani. Césy minden bizonnyal magától Rousseltől értesült annak útvonaláról;⁴² ha hinni lehet ezeknek az információknak, akkor valószínűleg 1628. áprilisi párizsi tartózkodása előtt vagy után fordulhatott meg Hágában, ahol a korábban kiépített kapcsolatainak vagy a svéd ügyek iránti új keletű érdeklődésének köszönhetően hallhatott valamit a svéd törekvésekről Lengyelország ellen,⁴³ vagy azoknak az inkább vágyott, mint ténylegesen megvalósuló terveknek a formálódásáról, amelyeket Ludwig Camerarius és köre dédelgetett egy esetleges svéd–holland–oszmán–erdélyi szövetségről.⁴⁴ Roussel hágai, vagy utóbb genfi tartózkodása akár azzal a kiválasztási folyamattal is egybeeshetett, amelynek során a holland tartományok – a genfi kálvinista lelkészek segítségével – új prédikátort neveztek ki a konstantinápolyi holland követ, Cornelis Haga mellé. A választás a piemonti Antoine Léger-re esett, aki 1628 szeptemberében érkezett meg új állomáshelyére,⁴⁵ majd 1629 folyamán a már Bethlen szolgálatában járó Roussellel is kapcsolatban állt – igaz, ezúttal inkább vallási ügyekben.⁴⁶ Roussel a későbbiekben ugyanakkor nem átalotta Léger nevét is bevonni a Talleyrand elleni moszkvai vádaskodásába, ugyanis állítása szerint utóbbi papírjai között akadt több levél is, amikben a konstantinápolyi kálvinista lelkész feltárta Roussel előtt a márkii gonosztetteit.⁴⁷

⁴¹ BNF, Les 500 de Colbert 457, Fol. 189v, 188r.

⁴² A konstantinápolyi francia követ – nem elhallgatva rossz véleményét a két kalandor diplomata tevékenységéről – 1629. május 13-i levelében számolt be XIII. Lajosnak a Rousselnak adott kihallgatásáról, mivel úgy vélte, hogy egy követ feladata, hogy mindent meghallgasson, és az alapján formáljon véleményt. Césy különösen nehezményezte, hogy a két francia követi rangban ügyködik a Portán, valamint hogy a holland követet és a nagyvezért látogatták meg előbb, mint őt magát, akit a francia uralkodó nevezett ki. A róluk panaszkodó és további információt kérő leveleinek fogalmazványai megtalálhatók: BNF, Fonds français 16153. Jellemzően például a XIII. Lajosnak és Richelieu-nek írt két levél piszkozata a fenti dátummal: Fol. 156r–161v.

⁴³ A lengyel trónkérdés szerepéről a nyugati és a svéd külpolitikában, valamint a svéd–erdélyi közeledés forrásait l. WITTMANN, 37–42.; SZILÁGYI, 33–75.

⁴⁴ A Hágában működő és svéd szolgálatban álló pfalzi államférfi, Ludwig Camerarius 1628-ig a konstantinápolyi angol, majd 1629-től a holland követtől szerezte értesüléseit az erdélyi fejleményekről. Utóbbi, Cornelis Haga már korábban is azon dolgozott, hogy Lengyelország ellen mozgósítsa Moszkvát; majd Roussel és Talleyrand portai tevékenységét is támogatta. DE GROOT, 205–206.; HERING, 218–221. Utóbbi idéz olyan – forrásokkal nem bizonyítható – történelmi véleményt is, amely szerint Roussel egyenesen holland szolgálatban járt a Portán. *Uo.*, 219, 52. lj.

⁴⁵ DE GROOT, 203.

⁴⁶ Némileg túlzó az az állítás, hogy Roussel és Talleyrand, „Léger két francia hugenotta munkatársa ajánlkozott egy svéd–orosz–török szövetség közvetítésére”, amelynek megszervezését – mivel Franciaország ilyet nyíltan nem támogathatott – Bethlen szolgálatában kezdték meg. MT III/1, 858–859. A protestáns vallással szimpatizáló görög pátriárka, Kírilloz Lukarisz kálvinista „hitvallásának” (*Confession de Foy*) francia fordítója Antoine Léger volt, míg görög fordításának elkészítésére Roussel ajánlkozott Konstantinápolyból való elindulása előtt. TCHENTSOVA, 311–312, 315.

⁴⁷ Ilyenekre természetesen nem bukkant az orosz fél, miután minden elkobzott dokumentumot lefordított. *Uo.*, 319.

A Roussel által, Velencébe érkezése előtt bejárt helyszínek áttekintése után végül egy analóg útvonalat szeretnék példaként bemutatni, amelyet egy másik vándordiplomata, Volmar Farensbach⁴⁸ követett, amikor svéd szolgálatban Erdélybe indult néhány hónappal később, mint a francia hugenotta. 1629. június 8-án, Mühlbachban kelt és Gusztáv Adolfnak írott leveléből tudható, hogy Farensbach 1628 decemberében Hollandiában járt, majd 1629 január–február fordulóján tette meg a Párizs–Dijon–Châlons utat, és február közepén ért el Genfbe a rendkívüli, majd a rendes posták útvonalát követve. Ezután átkelt a Valtelina völgyén és felkereste a mantovai herceget, akit Viadona nevű városában talált meg, és aki szívélyesen fogadta. Március 7-én indult innen tovább, és vízi úton 10-én érkezett Velencébe, majd kicsivel több mint egy hónap után hajózott Spalatóba és folytatta útját az Erdélyi Fejedelemségbe Belgrádon és Budán keresztül.⁴⁹ Mindezek alapján elképzelhető, hogy Roussel is részben hasonló utat járt be: ez esetben hágai tartózkodására már párizsi útja előtt sor kerülhetett, Párizsból pedig délkelet felé haladva utazott tovább Genfbe, majd a Valtelina völgyén át Mantovába, végül pedig Velencébe. A francia hugenotta útvonalának pontos feltérképezése azonban csak további források felbukkanása esetén lesz lehetséges.

Az *Histoires* értesülései szerint Roussel, miután Richelieu bíboros elutasította, felkereste a mantovai herceget, aki azonban szintén nem hallgatta meg. Ezután Velencébe ment, ahol egy bizonyos Candale úr köreiben mozgott: utóbbi azonban – hogy megszabaduljon tőle – a némileg „szórakozott” Charles de Talleyrand-hoz irányította, akivel együtt arra az elhatározásra jutottak, hogy Bethlen Gábor fejedelemhez mennek tovább.⁵⁰ Roussel német nyelvű életrajza is azt közli, hogy a két francia Velencében találkozott.⁵¹

Ahogy a konstantinápolyi francia követ alább közölt levelei többször is utalnak rá, Charles de Talleyrand, Chalais hercege, Exideul márkija és más címek birtokosa tulajdonképpen önkéntes száműzetését töltötte hazájától távol, miután fivérét, Henrit, király elleni összeesküvés vádjá miatt 1626-ban kivégezték a róla elnevezett Chalais-összeesküvés leleplezése után. E szerencsétlenül járt nemes, aki XIII. Lajos öccsének, Gastonnak az udvarához tartozott, korábban két alkalommal is figyelmeztette Richelieu bíborost az ellene szőtt összeesküvésekről, ezért mintegy kettős ügynökként továbbra is a király fivérének környezetében hagyták. Harmadszorra azonban, a Gaston leendő házasságát övező intrikák során a királyné, Ausztriai Anna első udvarhölgyének, Madame Chevreuse-nek a végzetes befolyása alá került, és szerelemtől elvakultan talán a király félreállítására is kész lett volna – noha kihallgatásai során kitartóan azzal védekezett,

⁴⁸ Karrierjét röviden összefoglalja: KÁRMÁN, 168.

⁴⁹ Farensbach Hágában Ludwig Camerariusszal, Párizsban a dán király rezidensével, Johann Zobellel, valamint a mantovai herceg franciaországi képviselőjével, Giustiniano Priandival is találkozott. SZILÁGYI, 53–55.

⁵⁰ *Histoires*, 367. A konstantinápolyi francia követ, Césy alább közölt 7. levele is arra utal, hogy a két francia közül Roussel volt az eszesebb, és ő irányította a márkot. BNF, Les 500 de Colbert 457, Fol. 188r.

⁵¹ *Kurtzer ... Bericht*, Fol. 337r.

hogy az összeesküvők nem akartak az uralkodó életére törni.⁵² Hiába származott neves családból, édesanyja és felesége könyörgése ellenére XIII. Lajos csak a halálos ítélet módján volt hajlandó könnyíteni: botrányos kivégzése még sokáig élt a kortársak, különösen a lázongó nemesség emlékezetében.⁵³

Nem csoda, hogy a rangidős⁵⁴ Talleyrand, Charles úgy döntött, hogy világot lát – ahogyan az alább közölt utolsó levél szerint édesanyja utalt fia távozására Franciaországból. 1633-ban azonban Jeanne-Françoise de Montluc-nek immár második fia érdekében kellett a francia uralkodóhoz fordulnia, amikor az már jó ideje raboskodott Oroszországban. XIII. Lajos ezúttal kegyesen járt el, és latba vetette hatalmát a külföldi udvarokban: Konstantinápolyban és Moszkvában. A konstantinápolyi francia követ, Marcheville részére küldött, 1633. május 3-án Fontainebleau-ban kelt, a király által aláírt és Bouthillier által ellenjegyzett levél érvelése és szövege részben megegyezik azzal, amelyet az *Histoires* kiadása közöl orosz levéltári források alapján, azonban 1635. március 3-ai datálással.⁵⁵ Míg a Marcheville részére szóló levél a márki konstantinápolyi tevékenységét emeli ki, addig a cári udvarnak írt szöveg ezt érthetően elhagyja. Az a rész azonban megegyezik, hogy egy Roussel nevű személy gyanúsította meg Talleyrand-t, hogy „kizárólag azzal a céllal utazott a moszkvai nagyfejedelemség területére, hogy kikémlelje annak kikötőit, útjait és erőit.”⁵⁶

A legújabb orosz kutatások némiképp árnyalják azt a képet, amelyet Roussel életrajzai közölnek a márki elfogatásáról és szibériai bebörtönzéséről. Az *Histoires* szerint a két francia a Moszkvába tartó útjukon anyagi természetű vitába keveredett, és Roussel egy sértést bosszult meg társán azzal, hogy kémkedéssel gyanúsítva eltávolította maga mellől.⁵⁷ A másik változatban Talleyrand elsősorban Roussel titkait akarta kikémlelni és papírjait megszerezni, aki emiatt az oroszok előtt spanyolpártinak és minden másnak elmondta a márkit, akit végül elválasztottak tőle.⁵⁸ Tény, hogy Roussel már a birodalma határának átlépése pillanatában megírta a cárnak, hogy a beérkező követek egyikében „csalárdság rejlik”. Ekkor még nem utalt konkrétan senkire, csak annyit kért, hogy Talleyrand-t külön szállásolják el, s csak latin tolmáccsal érintkezzenek mindannyiukkal.⁵⁹ A cári féltől fennmaradt dokumentumok azonban azt bizonyítják, hogy maga Talleyrand is vádaskodással kezdte moszkvai tevékenységét, azonban ő a velük utazó

---

⁵² PETITFILS, 398–409.

⁵³ Mivel Gaston pártja lefizette a hóhért, hogy elszökjön, egy akasztófára ítélt fogollyal hajtatták végre a lefejezést, aki tapasztalatlansága miatt majdnem harminc csapással tudta csak levágni Chalais fejét egy életlen svájci karddal, amelyet az eltűnt bárd helyett volt kénytelen használni. A kivégzés akaratlan kegyetlensége azt üzentte a nemességnek, hogy a rang nem mentesíti őket tetteik következményei alól, valamint hogy feudális kiváltságaik érvényesítése helyett a király szolgálatában a helyük. *Uo.*, 404–408.

⁵⁴ Daniel de Talleyrand, Grignols grófia és Jeanne-Françoise de Montluc házasságából négy fiú született, akik közül a legidősebb Charles, Bethlen Gábor követe, a harmadik pedig Henri, a kivégzett összeesküvő volt. BNF, Cahier de d’Hozier 316, No. 8717. Taleran.

⁵⁵ *Histoires*, 369–371, lábjegyzetben.

⁵⁶ AMAÉ, 134CP1-2, Fol. 214.

⁵⁷ *Histoires*, 368.

⁵⁸ Kurtzer ... Bericht, Fol. 338v.

⁵⁹ Roussel levele a cárhoz, 1630. április 18. TT (10), 66–67.

oszmán követtel kapcsolatos gyanújának adott hangot és a szultán jóindulatát is megkérdőjelezte. Később azt hangoztatta, hogy olyan titkos információk vannak a birtokában, amelyeket a francia király bízott rá, és amelyeket nem nyilatkoztathatott ki sem oszmán földön, sem az oszmán fél jelenlétében, hanem kizárólag a cárnak. Nem tudni, hogy mindez mennyiben volt köszönhető Rousselnek a márki irányában megmutató rosszindulatának.⁶⁰ Végül Roussel praktikái győzedelmeskedtek, miután 1630. június 9-én titkos megbeszélést folytatott Filaret pátriárkával, ahol tolmácsként jelen volt a konstantinápolyi pátriárka, Kürillosz Lukarisz küldötte is. Mivel Roussel ragaszkodott hozzá, hogy Talleyrand áruló, e megbeszélés után, valószínűleg még júniusban a márkit elfogták és Galics városába szállították. A két francia vitájának lehetséges okairól szóló, hosszas kutatói találgatások végére tesz pontot ugyanakkor a legújabb orosz szakirodalom: utólag, Svédországból Moszkvába való visszatértek, egy cári tolmáccsal beszélgetve Roussel végül bevallotta, hogy teljesen alaptalanok voltak a Talleyrand elleni vádjai, sőt, megbánást is tanúsított a neki okozott károk miatt.⁶¹

Nem tudni, hogy mindez mennyiben járult hozzá azoknak az összehangolt erőfeszítéseknek a sikeréhez, amelyeket XIII. Lajos és követei, valamint a konstantinápolyi pátriárka, Kürillosz Lukarisz tettek a márki szabadon bocsátása érdekében 1633-ban. Mint látható volt, a Marcheville részére, Konstantinápolyba küldött levelet Fontainebleau-ban keltezték 1633. május 3-án, míg az orosz levéltári források szerint XIII. Lajos a cárnak 1635. május 3-án írt.⁶² A két levél tartalmának hasonlósága és néhol szó szerinti egyezése, Fontainebleau-i kelte, valamint a konstantinápolyi pátriárka által, Talleyrand kiszabadítása ügyében írott dokumentum 1633. évi datálása⁶³ arra enged ugyanakkor következtetni, hogy a cárnak írt levél is 1633-ban kelt. Vélhetően ugyanazon a megbeszélésen dönthetett a királyi tanács a márki érdekében való eljárásról és az ez ügyben írt levelek kiküldéséről. Úgy tűnik, hogy az *Histoïrettes* tudósításai ez esetben megbízhatók: a márki három évig tartó szibériai fogságáról számolnak be, amely a moszkvai pátriárka halálával ért véget.⁶⁴ Ezt támasztják alá egy korai életrajzi lexikonnak az adatai is, amelyek egy korabeli utazótól, Oleariustól származnak: eszerint a márki három évet töltött szibériai fogságban, ahonnan a moszkvai pátriárka halálakor – azaz 1633-ban – szabadult, és 1635. február 13-án szállt hajóra Rigában, hogy Olearius társaságában visszatérjen Franciaországba.⁶⁵ Nem tudni, a későbbiekben édesanyja végül hogyan fogadhatta szerencsétlenül járt fiát, vagy hogy milyen konfliktus alakulhatott ki közöttük

⁶⁰ TCHENTSOVA, 318.

⁶¹ *Uo.*, 319–321.

⁶² Nem csak az *Histoïrettes*, hanem *Uo.*, 321, 54. lj. is ezt a dátumot közli.

⁶³ *Uo.*

⁶⁴ A történet szerint a márkit olyan szigorú börtönben tartották fogva, hogy ételt is csak egy padlásablakon keresztül adtak be neki, a hosszú fogság alatt pedig megtanulta kívülről az Aeneis első négy énekét. *Histoïrettes*, 368–369.

⁶⁵ *Biographie universelle*, 436. E lexikon ugyanakkor tévesen XIII. Lajos török- és oroszországi megbízottjaként utal Talleyrand-ra; valamint az *Histoïrettes* kiadása is francia és orosz kritikákat idéz Olearius azon állításával kapcsolatban, miszerint Talleyrand nagykövetségi rangban utazott volna Moszkvába. *Histoïrettes*, 368, 1. lj.

a márki hazatérte után; 1636-ban azonban Jeanne-Françoise de Montluc másodszületett fiát, Andrét jelölte ki egyedüli örökösének.⁶⁶ Mindenestre Charles de Talleyrand Franciaországba való visszatérése után, 1637-ben feleségül vette Charlotte de Pompadourt, akitől két fia született, akik tovább vitték a Chalais hercegi címet, míg öccse, André fiai a Grignols és Beauville grófja címet birtokolták a 17. század végén.⁶⁷

*

A most közzétett és bemutatott források, valamint az újabb szakirodalom bevonásával lehetőség nyílt Jacques Roussel korai, míg Charles de Talleyrand késői karrierjének a korábnál jóval részletesebb feltárására. Jelen közlemény keretei ugyanakkor nem alkalmasak konstantinápolyi és moszkvai tevékenységük elemzésére, ahogyan további kutatásokat kíván annak megállapítása is, hogy Roussel vajon állt-e, állhatott-e Bethlen Gábor szolgálatában 1629 előtt. A fentiekből ugyanakkor kiderül, hogy a két vándordiplomatát a hivatalos francia diplomáciai hálózat tagjai, jelen esetben a velencei és a konstantinápolyi francia követek szkeptikusan fogadták attól függetlenül, hogy az erdélyi fejedelem megbízásából tevékenykedtek-e. Minden ékesszólása ellenére Roussel esetében már eleve gyanút keltett hugenotta volta és az, hogy a XIII. Lajos ellen lázadó Rohan hercegi család körében mozgott Velencében. Talleyrand-t pedig családneve miatt eredendően bizalmatlansággal fogadta a francia uralkodó szolgálatában eljáró konstantinápolyi követ, aki egyben intellektuális képességeit is kétségbe vonta társával összehasonlítva. Avaux és Césy egységesen további instrukciókat kértek arra nézve, hogy a francia külügynek volt-e valami köze a két „francia egyénhez” avagy „állítólagos követhoz.”⁶⁸ Bár a kérdéseikre adott válaszokat tartalmazó levelek jelenleg nem ismertek, Césy több hónappi levelezése alatt nem állt be olyan változás a feljükk mutatott magatartásában, amely arra utalt volna, hogy felsőbb utasításra támogatnia kellett volna őket. Utóbbi követ levelezésének jövőbeni feltárása azonban részletesebben is megvilágíthatja majd a két francia vándordiplomata portai alkudozásait.

---

⁶⁶ BNF, Cahier de d’Hozier 316, No. 8717. Taleran.

⁶⁷ Negyedik fivérük, Anel de Talleyrand már jóval korábban, 1618-ban a máltai lovagrend tagja lett. *Uo.* Charles házasságát és két fiát megemlíti: *Biographie universelle*, 436; *Histoires*, 374.

⁶⁸ A szakirodalomban széles körben idézett jellemzés a velencei bailótól származik, aki sok esetben „soggetto francese”-ként utalt Rousselre és Talleyrand-ra. Például: ÓVÁRY, 764. Césy pedig „deux prétendus négociateurs”-ként hivatkozott rájuk. BNF, Fonds français 16153, Fol. 170r.

Források

1.

Charles Faye d'Espesses hollandiai francia követ levele Raymond Phélypeaux d'Herbault külügyi államtitkárnak

Hága, 1626. március 28.

(BnF, Fonds français 7113, Fol. 299v–300r korabeli másolat)

Nem volt haszontalan a La Rochelle-i béke elfogadásáról kapott hír, mivel a orosz nyelvek az ellenkezőt beszéltek. Minden igyekezete ellenére hamis hírek kaptak szárnyra az Angliával való „unióról”.⁶⁹ A orosz hírek a dán király táborában is terjednek – ahogyan a sedani könyvtárostól értesült, minthogy frissen érkezett onnan, miután Anstruther-nél⁷⁰ is járt, aki kivételes személyiség, és elkötelezett a közjó iránt.

L'acte qu'il à Vous a pleu de m'envoyer de l'acceptation de la paix à La Rochelle n'a pas esté inutile à arrester les langues de beaucoup de mauvais esprit qui faisoient courir des bruits tout contraires à la vérité. Mesmement pour ce qui regardoit la bonne union avec l'Angleterre au dire desquels bien que je contredisse par raisons concluantes et necessaires ils ne laissoient de partager la creance / dans cette nation credule. Mais à present il n'y a plus lieu à telles fausses impressions et le pas est que cette mauvaise persuasion s'estoit coulée jusques dans le Camp du Roy de Dannemarck ainsy que m'a rapporté celuy qui a soing de la Bibliotecque de Sedan qui en est nouvellement arrivé pour l'avoir apres de Monsieur Amstruder lequel est un personnage singulier et tres affectionné au bien publicq.

---

⁶⁹ I. Károly angol király – spanyol házassági tervei meghiúsulása után – XIII. Lajos francia király nővérét, Henriett Máriát vette feleségül 1625-ben. Bár a pápai diszpenzáció kérdését sikerült megoldani, a házastársak vallási különbsége és Henriett Mária katolikus udvartartása rengeteg konfliktust szült az anglikán környezetben, amelyek néhány éven belül az angol–francia viszony elmérgesedéséhez vezettek La Rochelle ostroma idejére. PIRI, 167–168; PETITFILS, 371–374, 418–419.

⁷⁰ Sir Robert Anstruther, Stuart I. Jakab és I. Károly angol királyok szolgálatában álló skót diplomata, aki 1624-től Hamburgban élt, valamint a hágai szövetség megalakulása körüli tárgyalásokat folytatta Dániában és Hollandiában. Tevékenységére röviden: PIRI, 168, részletesen: ZICKERMANN, 136–138.

2.

Philippe de Harlay, Césy grófja konstantinápolyi francia követ levelei Philippe de Béthune-nek, a francia királyi tanács tagjának és római követnek 1628. május 19.

(BnF, Les 500 de Colbert 457, Fol. 152r–v eredeti)

Három napja érkezett futár a budai pasától és muftitól, hogy a határon még nem mutatkozott a német követ. A császár nagy erővel vonult fel és megtámadhatja Erdélyt vagy más területet. Az itteniek azonban úgy gondolják, hogy az erdélyi fejedelem adta a pasa és a mufti szájába a hírt, mivel a császár és a szultán közötti béke megakadályozására törekszik. Ugyanis amikor a futár érkezett, az angol, velencei, holland és erdélyi követek igyekeztek kijárni egy olyan okmányt, ami engedélyt ad a fejedelemnek és a pasának arra, hogy fegyverkezzenek. Mind ez ideig a szultán miniszterei nem döntöttek ez ügyben, és mindig békevágyukat fejezik ki.

Un courrier⁷¹ est arrivé depuis trois jours avec lettres du Bacha et du Moufti de Bude pour donner advis au Grand Seigneur que l'ambassadeur d'Allemagne comparoissoit point encore sur les frontières, et supplient Sa Haultesse que / cinq ou six sanjacs des confins de Hongrie qui ont com[---]⁷² de s'acheminer vers l'Embouchuo de Danube pour les affaires de Tartarie ne partent point des environs de Bude. Et que l'Empereur ayant de grandes forces sur pied pourroit bien entreprendre quelque chose ou contre la Transilvanie ou ailleurs. Mais ces gens cy croyent que c'est le Prince de Transilvanie qui donne cet advis au Bacha et le Moufti de Bude qui faict machiner pour rebrouiller les cartes et empescher la paix de l'Ottoman avecq l'Empereur. Car au mesme temps que ce courrier est arrivé on a veu les ambassadeurs d'Angleterre, Venise, et Holande et celuy de Transilvanie faire plusieurs offices tendans à obtenir quelques ordres qui donnent pouvoir au Prince de Transilvanie et au Bacha de Bude de s'armer et faire ce qu'ils trouveront de plus convenable à la grandeur Ottomane mais jusqu'à cette heure les ministres du Grand Seigneur n'ont rien resolu sur ce subject, et tesmoignent tousjours un extremes desir de la paix. Nous verrons dans peu de jours quelle expedition emportera ce courrier.

⁷¹ A források szövegében kurzív kiemeléssel jelöltük az eredetileg titkosírással írt és itt feloldott részeket.

⁷² A kötészet miatt nem olvasható, talán commencer.

3.

1628. október 1.

(BnF, Les 500 de Colbert 457, Fol. 166v eredeti)

Itt tartózkodnak a moszkvai követek,⁷³ akik egy kikötő létesítését kérik a Fekete-tengeren, ahová az indiai és üzbég területekről jövő áruk érkezhetnének, amivel megfosztanák Perzsiát legnagyobb bevételétől. Extravagáns ajándékokat hoztak, köztük egy óriási fehér medvét.

Nous avons icy des ambassadeurs de Moscovie qui sont venus par la Volgue et par le Tanays⁷⁴ jusques à la Mer Noire, et ont fait peu de chemin par terre. Ils demandent l'ouverture d'une eschelle c'est à dire d'un port dans ladite mer pour y faire venir toutes les marchandises qui se peuvent tirer du Mogor et des Indes et du pays d'Usbec qui seroit oster au Persien la plus part de revenu de ses estats. Nous verrons bien tost à quoy se reduit cette proposition. Et tandis je Vous diray qu'ils ont fait tous grands presents au Grand Seigneur entre lesquels il y a un ours blans d'extraordinaire grandeur, des fourrures de martes et de renards noirs de quoy garder de morfondre tout le sarrail et toute la Porte [...].

4.

1629. április 30.

(BnF, Les 500 de Colbert 457, Fol. 196r eredeti)

Ugyanolyan gondban van, mint 15 napja, azzal kapcsolatban, hogy megmondja, ki az a francia, aki Erdélyből érkezett a Portára, és aki havasalföldi követként szerepel. De annyira elbűjt, hogy csak a holland követnek mutatkozott, aki igyekszik a Nagyvezírtől kihallgatást kérni, de amaz jelenleg beteg és mostanáig nem sejtí, mit akarhat az újonnan érkezett. Be fog számolni mindenről, amint kiderült, valamint kötelessége is beszélni róla, mivel az illető követnek és franciának mondja magát.

Je suis en la mesme peine que j'estois ily y a quinze jours de Vous pouvoir dire qui est ce françois arrivé à cette Porte venant de Transilvanie, et qui a passé comme ambassadeur en Valachie, mais il se tient si caché qu'il ne se laisse voir qu'au seul ambassadeur des Estats qui le tient dans du coton comme un sagoüin, faisant toujours grand effort pour avoir audience du premier Visir, lequel estant malade et n'ayant pu comprendre jusqu'à

⁷³ A cár követei, Szemen Jakovlev és Petr Evdokimov, akik 1628 augusztusában érkeztek Konstantinápolyba. TCHENTSOVA, 316.; HERING, 217. A moszkvai követséget kísérő egyik, portai szolgálatban álló görög származású tolmács, Thomasz Kantakuzino fivére, Szolfer utazott Erdélybe a cár levelével, amelyben Bethlent mint az oroszok leendő szövetségését keresték meg. WITTMANN, 43.

⁷⁴ A Don folyó.

cette heure ce que peut venir faire icy ce nouveau venu ne facilite pas beaucoup les desseings qu'il peut avoir. Et lors que je les auray penetrez je vous en informeray ainsy des offices que j'auray faits contre ses propositions si elles touchent quelque peu que ce soit les [---]⁷⁵ commencé par precaution. Car ayant sceu de Valacque que ce nouveau venu se faisoit traicter comme ambassadeur, et se disoit françois mon devoir m'ordonnoit d'en parler comme j'ay fait au Grand Visir.

5.

1629. július 8.

(BnF, Les 500 de Colbert 457, Fol. 189v–190r eredeti)

Úgy tartják, hogy a márki csak azért van itt, hogy ne legyen otthon, de a társa nem más, mint akit az erdélyi fejedelem azokkal a hágai tárgyalásokkal megbízott, amelyeket a Portán jóvá szeretne hagyatni. Azt javasolják, hogy a svéd király, a moszkvaiak és az erdélyi fejedelem szövetkezzen a lengyelek ellen, és hogy a lengyel királyt fosszák meg koronájától és helyezték az erdélyi fejére.⁷⁶ Ez a helyzet Lengyelországgal kapcsolatban, és nem hinné, hogy a velenceiek beleavatkoznának, de a márki társa a héten kétszer vagy háromszor is bezárkózott a velencei bailóval három-négy órára.

On tient que le Marquis d'Assideuil n'est icy que pour se despayer mais que son adjoint est celuy qui a esté chargé à la Haye de la negotiation que *le Prince de Transilvanie vers lequel ilz ont passé cherche d'appuyer et faire agreer à cette Porte. Ilz proposent d'unir le Roy de Suedde, les Moscovites et luy Transilvain avecq l'Ottoman contre Pologne* et il se promettent d'en oster la couronne *au Roy qui possede et la mettre sur la teste dudit Prince de Transilvanie. Ce q[ui ne] se fera pas qu'il ny ait bien des testes rompües et que d'autres Princes ne s'en meslent pour divers interests que je laisse discouvrir à ceux qui en jugeront mieux que je ne puis faire quoy que ce s'en si cette negotiation va en avant. Voila bien des affaires en Pologne et dont je ne croyois pas que les Venitiens d'eussent mesler / mais deuy ou trois fois la semaine cet adjoint du marquis d'Assideuil est trois ou quatre heures enfermé avecq le Baylle de Venise.*

⁷⁵ Kódolásból fel nem oldott szövegrész.

⁷⁶ Césy a XIII. Lajosnak írt, 1629. május 13-i levelében úgy vélekedett, hogy az erdélyi fejedelem nem való lengyel királynak, mivel olyan „harcias és nyughatatlan” („sy belliqueux et sy remuant”), amilyen lengyel uralkodó a Portának sem válna előnyére. A Lengyelország ellen készülõ szövetségi tervről értesülve pedig az európai protestánsok uniója miatt aggódott, amely nem csak a katolicizmust, de Franciaországot is veszélyeztetné a hugenották miatt. Mindezek alapján a betegeskedõ nagyvezérnél igyekezett latba vetni befolyását, hogy ne támogassa a szövetségi tervet. BnF, Fonds français 16153, Fol. 158r–160r.

6.

1629. július 22.

(BnF, Les 500 de Colbert 457, Fol. 187v eredeti)

A császári követ⁷⁷ a napokban indul haza, bár szeptemberig tervezett maradni. Az itteniek nagyon sürgetik az indulását és csak a batáron hajlandók tárgyalni. Mindezt az erdélyi fejedelem tanácsainak tulajdonítják, aki nem látja szívesen a két császár közötti béke létrejöttét, ezért hátráltatja, amennyire csak tudja. A márki rosszul tölti az idejét a Portán, mivel se a vezíreket, se másokat nem látogatott meg, ahogyan a társa, a Roussel nevű személy sem, aki a sedani lelkipásztor fivére. Ahogy hallotta, a moszkvai követek nyújtotta lehetőséggel elve Svédországba akarnak menni.

Tandis de Vous diray que l'ambassadeur de l'Empereur est pour s'en retourner ces jours sy bien qu'il eut intention de ne partir qu'en septembre, mais ces gens cy le present grandement de s'en aller et vouldroient ne rien conclure qu'aux frontières, et que l'on attribue aux conseils du Prince de Transilvanie qui voit mal volontier la paix comme resoluë entre ces deux Empereurs et la retardera s'il peult. Le Marquis d'Assideuil passe fort mal de temps icy n'ayant pu voir ny visirs ny aultres à cette Porte non plus que son adjoint nommé Roussel frere du ministre de Sedan, cela les a fait resouldre à ce que j'entends de prendre l'occasion des ambassadeurs de Moscovie pour passer en Suedde.

7.

1629. augusztus 5.

(BnF, Les 500 de Colbert 457, Fol. 188r eredeti)

Július 22-i levele óta nem történt semmi, hacsak nem a moszkvai követek távozása, akik azzal az ígérettel távoztak, hogy a tatárok betörnek majd Lengyelországba. Anélkül azonban, hogy a szultán be akarna lépni a javasolt ligába, pedig az erdélyi és holland követek nagyon unszolták és felajánlották, hogy a svéd király és más protestáns fejedelmek is belépnek, akik keresik a kapcsolatot a Portával.

Roussel, akiről korábban beszélt és aki Hollandiából jött Velencén és Erdélyen keresztül, távozott a moszkvaiakkal. Moszkvából Svédországba fog utazni, és onnan is tovább egészen a pokoli hatalmakig, hogy a reformáltak vallása érdekében izgasson. Ami a márkit illeti, ő hagyja, hogy ez a doktor az orránál fogva vezesse.

Monsieur, Il ne s'est rien passé à cette Porte depuis ma derniere lettre du 22e de Juillet – sinon le parlement des ambassadeurs de Moscovie avec assurance que les Tartares

---

⁷⁷ Hans Ludwig von Kuefstein. TEPly, 1976.

entreront en Pologne selon que je Vous l'ay mandé. Sans toutesfois que *le Grand Seigneur aye voulu* entrer en ligue proposée bien *que l'ambassadeur du Prince de Transilvanie et de Hollande* en ayent fait de grandes instances offrant d'y faire entrer *le Roy de Suedde* et aultres *Princes Protestans* lesquels on voit ouvertement rechercher quelque liaison avec cette *Porte ce qui est* selon mon foible jugement assez considerable.

Ce Roussel dont je Vous ay parlé cy devant et qui des Pays Bas a passé par Venise et Transilvanie est party avec les Moscovites chargé de plusieurs memoires dignes des freres en Christ qui l'envoyent. Il passera de Moscovie en Suedde, et le plus avant qui luy sera possible pour exciter jusques aux puissance infernales en faveur de la pretendüe dont il voudroit bien redresser et fortifier le party et donner des affaires aux Catholiques ; Quant au Marquis d'Assideuil il se laisse despayer par ce docteur qui le menne par le nez aux despends de sa bouche.

8.

1629. augusztus 19.

(BnF, Les 500 de Colbert 457, Fol. 190r–v eredeti)

A császári követ elindult és a szokásnak megfelelően egy rezidentet hagyott maga után. Megtudta, hogy a kajmakám búcsúzóul azt mondta, hogy mivel a magyar nádor⁷⁸ némi haderővel megközelítette a határt, ezzel a szultánt is fegyverkezésre készíteti, hacsak nem a császár leszerelteti, ugyanis nem ez a módja a béke megtartásának. Hozzátette, hogy a nádor az erdélyi fejedelem betegsége miatt cselekedett. A fejedelem valóban vízkúrán van, és a doktorai semmi jót nem ígérnek. Napokon belül kiderül, mi lesz az ügyből, de a szultán egy csaust küldött ki, hogy megtudja, mi történik, és a fejedelem halála esetén jelenlétével készítse az erdélyieket kötelességük betartására. Igen nagy gondok várhatók onnan, ha a fejedelem meghalna.

L'ambassadeur de l'Empereur est party, et a laissé icy un resident selon la coustume. J'apprends que *le Caimacam les a dict à leur separation* que le Palatin de Hongrie s'estant approché des frontieres avec quelques forces obligeroit le Grand Seigneur à en mettre six fois davantage ensemble si l'Empereur ne le faisoit bien tost desarmer, et que ce ne seroit pas le moyen de ratifier ny entretenir la paix. Il adjouta que cet rapprochement des forces dudit Palatin se faisoit sur le sujet de la maladie du Prince de Transilvanie, et quelques aultres discours tendant plustost à aigreur qu'aultrement. En effect le Prince de Transilvanie est venu pour hydropique et dont les medecins ne jugent rien de bon, toutesfois ils veulent tenter quelques eaux voisines de ce pays là qui font tous les jours de peti[t]s miracle. Nous sçaurons dans peu de jours ce qui en reüssira, mais desia *le Grand Seigneur a envoyé un chaoux de la Porte* pour voir ce qui se passera, et en cas de

---

⁷⁸ Esterházy Miklós.

mort contenir / par sa presence les Transilvains en leur debvoir. Il y a apparence de *grands troubles de ce costé là si ledict Prince mourroit.*

9.

1629. október 14.

(BnF, Les 500 de Colbert 457, Fol. 194v eredeti)

Semmi újat nem írhat az erdélyi fejedelemtől azon kívül, hogy a rezidense⁷⁹ már nem ugrálhat.

Je ne Vous diray rien de nouveau du Prince de Transilvanie que son resident à cette Porte ne croit pas encore en estat de dancier la gavotte.

10.

1629. november 10.

(BnF, Les 500 de Colbert 457, Fol. 197r–v eredeti)

Az erdélyi fejedelem magyarországi utazása inkább betegségei gyógyítása céljából történt, mintsem más okból. Orvosai szerint nem fog hosszúra nyúlni az ottléte. Erdélyben és Magyarországon ugyanis fejlemények várhatók, mivel a fejedelemisszonyt hiába nevezte ki a szultán a fejedelem utódául, a magyarok vissza akarják szerezni, amit a fejedelem az ő országukban bír. Másrésztől a könnyelmű és barbár erdélyiek nehezen hagynák magukat egy asszonytól kormányozni. Hamarosan kiderül, mi fog történni, és milyen tervei vannak a császárnak, akinek itt jobbak lennének az esélyei, mint Itáliában vagy Flandriában, már amennyiben megszállott spanyolbarátsága megengedi, hogy errefelé forduljon a tisztán spanyol érdekek felől.

L'acheminement du Prince Betlem en Hongrie dont je Vous parlois dans ma derniere lettre du ving huitiesme d'Octobre estoit plustost pour aller aux bains chercher des remeddes à ses maux d'hydropisie et d'astme que pour autre desseing. Et en un mot j'apprends qu'il ne là fera pas longue selon l'oppinion de tous les medecins. Ce qu'estant il y aura quelques affaires en Transilvanie et en Hongrie, car la Princesse bien que nommée depuis quatre ans par le Grand Seigneur pour succedder à son mary se trouvera bien empeschée quelque protection quelle puisse avoir, considerant le desir qu'ont les Hongrois de retirer ce que possedoit le Prince dans leur pays. D'autre part les *Transilvain legers et barbares* se laisseront difficilement commender par une femme : nous verrons dans peu de temps ou se porteront les choses, et quels desseings fera *l'Empereur* qui semble avoir plus d'*interest et plus beau*

---

⁷⁹ Váradi Házi János. BÍRÓ, 122.

jeu de ce costé qu'en Italie ny en Flandres, sy son obsession par les Espagnolz luy permet de tourner ses / pensées et les divertir de ce qui est purement de leur utilité.

11.

1629. november 25.

(BnF, Les 500 de Colbert 457, Fol. 198r eredeti)

Legutóbbi levele óta az a hír járja a Portán, hogy az erdélyi fejedelem a súlyos állapotára ellenére tanácskozott a budai pasával, de nem tudni, miről. A magyar nádor jókora seregeket gyűjtött.

Depuis ma dernière lettre du 10e de ce mois on a dit à cette Porte que nonobstant l'extrémité du Prince de Transilvanie il s'est abbouché avec le Bacha de Bude sans que nous en ayons encore pu penetrer la cause, mais s'il est vray que le Palatin de Hongrie⁸⁰ aye mis ensemble de bonnes forces et que l'on batte le tambour dans tous ces pays, les choses pourroient bien brouiller. Principalement si ledict Prince venoit changer d'air ainsi qu'il en est menacé par tous les medecins qui l'ont veu. Et Vous ayant écrit l'ordinaire passé sur cette matière je n'avoit rien a y adjouter que l'entreveüe susdicte et l'assemblée des troupes du Palatin de Hongrie.

12.

1629. december 9.⁸¹

(BnF, Les 500 de Colbert 457, Fol. 199r eredeti)

Előző levelében nem értesítette Bethlen haláláról, mivel úgy vélte, máshonnan is értesül róla. A Porta álláspontját azonban meg tudja világítani: a haláleset máskor jobban jött volna, mivel gondokat okoz Magyarországon. Megerősítették az özvegyet a fejedelemségben néhány feltétellel, és ennek megfelelően küldte el a szultán az erdélyieknek és a magyaroknak szóló leveleit, hogy engedelmeskedjenek neki. Minden határ menti tisztségviselőhöz futárokat küldtek, mint például a budai pasához, hogy szükség esetére fegyverben álljanak. Mivel az oszmán erők nagyrészt Ázsiában vannak, ez most nem jött kapóra a törököknek.

Vous n'apprendrez pas de mes lettres la mort assurée de Betlem Gabor croyant bien que Vous en avez esté informé d'ailleurs, mais personne ne pourra plustost que moy Vous donner part des resolutions de la Porte où ceste mort eust esté tres agreable en un aultre

---

⁸⁰ Esterházy Miklós.

⁸¹ Césy 1629. december 8-án is értesítést küldött a fejedelem haláláról. Levele részletét címzés nélkül közli: TT 10, 52.

temps estant vray semblable qu'elle doit *donner des affaire à ces gens cy dans la Hongrie*. Sur quoy a esté deliberé de confirmer la Principauté à la veufve avec quelque conditions, et pour cet effect le Grand Seigneur a envoyé toutes les expeditions necessaires avec lettres aux Transilvains et Hongrois de luy obeir et se contenir en leur devoir. Il est party aussy des courriers à tous les gouverneurs des confins comme au Bacha de Bude et autres de se mettre en armes pour s'acheminer où il sera besoin, mais la pluspart des forces Ottomanes estant avec le Grand Visir en Azie et les Tartares esté deffaittz, ce mouvement ne vient pas trop à propos pour le Turc. Toutefois Sa Haultesse peut toujours mettre un grande armée sur pied et peut estre *que les Espagnolz ne promettront pas que l'Empereur face aultre desseing en Hongrie et voudront employer ses forces à aultre usage, ainsy qu'ils l'ont fait voir par le passé, mais je suis trop loing pour en juger.*

13.

1629. decembre 23.

(BnF, Les 500 de Colbert 457, Fol. 200r–v eredeti)

Az elhunyt fejedelem követe,⁸² akit halála előtt két hónappal bocsátott a Portára, ezekben a napokban indul vissza Erdélybe minden, a fejedelemasszony által kívánt küldeményyel. Néhányan azt kívánták, hogy a követ a császárhoz visszatérő magyar megyék nevében is „kapituláljon”⁸³ a szultán előtt. Ezt egyelőre nem szeretné megerősíteni, bár a szultán azt írta a nevezett vármegyéknek, hogy maradjanak meg kötelességükben és megvédi őket.⁸⁴ Mindez nagy háborút indíthat el a két császár között.

L'ambassadeur du feu Prince de Transilvanie qui avoit esté expédié pour cette Porte quelque deux mois avant la mort de son Maistre est party ces jours cy avec toutes les expeditions que peut desirer la Princesse. Et quelque uns veullent que ledict ambassadeur aye capitulé avec le Grand Seigneur/pour tous les pays de Hongrie qui devoient retourner à l'Empereur apres la mort du Betlem, mais je voudrois pas encore Vous en assurer, bien que le Grand Seigneur aye escrit aux estats desdicts pays pour les faire demeurer en leur devoir leur promettant toute protection, ce qui seroit bien capable d'esmouvoir de grandes guerres entre les deux Empereurs, n'estoit que jusque cette heure la Hongrie

⁸² Demjén (Diák) Ferenc. BÍRÓ, 122; PAPP, 2013^a, 110, 27. lj.

⁸³ Franciául a latin eredetű kapituláció fogalmával illették a Franciaország és az Oszmán Birodalom közötti szerződésleveleket, mivel az okmány fejezetekből, illetve cikkelyekből állt (*capitula, capita*). Az első kapitulációt 1536-ban kötötték meg. Ezt, és a továbbiak kiadását l. TESTA. A Portának a vazallus fejedelemségek számára kiállított okmánytípusait – amelyek közül a legmagasabb rangút oszmánul a fenti típushoz hasonlóan 'adhnamé' levélnek neveztek – összefoglalja: PAPP, 2013^b, 42–52.

⁸⁴ A budai vezér parancsára Papazogli Mehmed pasa Debrecenben a hajdúknak az e védelem jelképének számító kaftánokat osztogatott már 1629 folyamán. MNL OL, P1242, Fol. 176. A Porta a felső-magyarországi területek erdélyi fennhatóság alá vonásának kérdését folyamatosan fenntartotta a 17. században is. Bethlen Gábor fejedelemsége idejére l. BORBÉLY, 246–250.

s'est veüe abandonnée pour des desseings que *tous les casuistes n'approuvent pas et si bien tost la paix ne se fait en Italie, il y aura subject d'appliqu[er] ce mesme texte.*

14.

1630. január 9.

(BnF, Les 500 de Colbert 457, Fol. 202r eredeti)

Továbbra is az a hír járja a Portán, hogy a szultán elkötelezett azoknak a vármegyéknek a megvédésére, amelyeket a császár adományozott Bethlennek élete végéig. Valamint azt, hogy a különböző protestáns szektákhoz tartozó lakosai ez alatt a védelem alatt keresnék lelkiismereti szabadságukat, félve a császári dekrétumok bevezetésétől. Megtudta, hogy a szultán parancsot adott európai haderejének, hogy nyújtsanak védelmet. A szultán azt írta a császárnak, hogy kötelességének tart megvédeni mindenkit, aki a védelmét kéri, ami nagy valószínűséggel háborúba sodorná a két császárt.

On continüe de dire à cette Porte que le Grand Seigneur s'est engagé à la protection des pays que l'Empereur avoit donnéz au Prince de Transylvanie sa vie durant, et que les peuples quasy tous Protestans de diverses sectes cherchent la liberté de leurs consciences soubz cette protection craignant l'execution des decrets de l'Empereur sur le fait de la religion. Et j'apprends que le Grand Seigneur a donné ordres au Bacha de Bude et à toutes ses forces d'Europe de secourir au premier advis celui qu'il s'est resolu de deffendre en Hongrie et en Transilvanie.

De plus, il se dit que le Grand Seigneur a escrit à l'Empereur qu'elle se trouvoit obligée d'assister ceulx qui ont recours à sa protection, ce qui en apparence est bien capable de mettre aux mains ses deux Empereurs.

15.

Claude de Mesmes, Avaux gróf a velencei francia követ levele

Raymond Phélypeaux d'Herbault külügyi államtitkárnak

1628. november 14.

(AMAÉ, 138CP45, Fol. 273r–274r eredeti)

A mantovai herceg legutóbbi levelét egy Roussel nevű személy hozta meg, aki arra kérte, hogy támogassa azokat a javaslatait, amelyeket a szenátus elé kíván terjeszteni az egész kereszténység javára és Casale felmentése céljából. Utóbbi ügyben már maga is elkezdett munkálkodni, ezért audienciát adott Rousselnek. Mindenesetre vannak fenntartásai: egyrészt mivel a herceg olyan terveket szokott szöni, amelyeket könnyebb megvitatni, mint végrehajtani; másfelől maga Roussel hugenotta, sőt, vélekedése szerint lelkész, aki folyton Ro-

han hercegné⁸⁵ társaságában tartózkodik. Mindez felettébb gyanús La Rochelle ostromának idején, valamint amiatt is, hogy Genfből érkezett – ahogy saját maga többször is elmondta neki. Így bár a hercegtől érkezett hozzá, lehet, hogy mindkettejüknek hazudik. Éppen ezért kéri, hogy / informálják: valóban a király szolgálatában jár-e. Olyan sok mindenkit ígér ugyanis megmozgatni olyan rövid idő alatt, hogy vagy nagyon sok eszének kell lennie, vagy nagyon kevésnek. Mindenesetre nagyon járatosnak tűnik az ügyek állásában, különös tekintettel a német és a fejedelmi érdekekre. Már majdnem 15 napja tartózkodik Velencében anélkül, hogy választ kapott volna előterjesztéseire. Íme, mik a javaslatai Itália gondjaira: felettébb hasznos lenne a Valtelina völgyét meghódítani, amihez a mantovai herceg vagy a fia 12 [ezer] fős hadsereget toborozna Svájcban, valamint hatszáz lovas már [felfogadtak] Franciaországban. Mindezekhez csatlakozna kétezer grisoni és három regiment berni abban a reményben, hogy Velence kiegészíti a számukat háromezer gyalogosra és h[at]száz lovasra vagy nyílt támogatásával, vagy burkoltan, valamely elégedetlen vezetésével. A Savoyai herceggel párhuzamosan az erdélyi fejedelem, az afrikai kalózok, a svédek, a dánok, a birodalmi városok és Svájc megtámadják az Ausztriai-házat. Mindegyik területen addig harcolnak, amíg Franciaország, Anglia, Hollandia, a katolikus német, valamint az itáliai fejedelemségek ligája megalakul és megindul. [...] Azt is felajánlotta, hogy egy hónapon belül választ hoz a mantovai hercegtől, Bethlen Gábertól, és Bern és Grisons kantonoktól, hogy megvalósulhat-e a terv ezen a télen, amíg a spanyolok Casale ostromával vannak elfoglalva, és mivel a svájciak bátrabbak ebben az évszakban, amikor annyira be vannak havazva, hogy nehezebben férnek hozzájuk. Bár Avaux több okból is kétli, hogy a velenceiek tárgyalnának erről a tervről, mindenképp beszámol róla, ha lépnek valamit.

[...] la dernière lettre que Monsieur de Mantoue m'a écrite m'a esté apportée par un nommé Roussel qu'il m'a prié d'écouter et favoriser sur certaines propositions qu'il veule faire au Senat pour le bien de toute la Chrestienté et specialement pour la diversion du siege de Casal à quoy j'ay desia commencé de travailler et luy ay fait donner audience. Mais avec um [!] peu de retenue par ce que d'un costé outre que ce Prince se laisse emporter naturellement à des desseins assés vastes qui sont plus beaux à discourir que faciles à executer (ce que je n'escriis qu'à Vous s'il Vous plaits), il est encore en estat où les moins credules s'attachent aux apparences et embrassent tous les partis qui leurs sont presentés. Et d'ailleurs cet homme est huguenot et de plus ministre comme je crois et est quasi tousjours avec Madame de Rohan. Tout cella m'est suspect principalement en ce temps et durant le siege de la Rochelle et luy venant de Geneve comme il m'a dit sur divers propos, et quoy qu'il me soit envoieé dudict Sieur Duc j'ay crainte que celuy et moy soions trompés. C'est pourquoy je Vous supplie Monsieur si Vous cognoisséz le personnage de / m'en voulloir informer et particulièrement s'il est serviteur du Roy affin que je prenne mes mesures. Je ne puis Vous mander tout ce qu'il pretend faire car cella n'est pas encore bien digeré et il se promet de remuer tant de monde dans peu de

⁸⁵ Marguerite de Béthune, Sully hercegnék leánya. PETITFILS, 112. A velencei francia követjelentések szerint már 1627 augusztusa óta a városban tartózkodott. AMAÉ, 138CP46, Fol. 187–188.

temps qu'il fault qu'il ayt de grandes intelligences ou de grands deffaults. Veritablement il est fort versé dans la cognoissance des affaires et sur tout de celles d'Allemagne et des interests des Princes. Il y a pres de quinze jours qu'il est icy sans pouvoir tirer aucune response de la Republique ny aucune lumiere de son intention dont il est fort en peine. Mais ces gens cy ne se hastent pas et principalement sur telles matières.

Voicy en substance ce qu'il propose apres la thaise generale du mauvais estat des affaires d'Italye et du remede qu'il y fallut apporter promptement.

Qu'il est tres utile et tres aisé de s'emparer de la Valteline et pour cet effect Monsieur de Mantoue ou Monsieur le Prince son filz chefen ladicte expedition promet deuze [---]⁸⁶ hommes de pied qu'il levera en Suisse et six cens chevaux qu'il a desia [---]⁸⁷ levés en France.

Joindra deux mil Grisons et trois regimens des Bernois esperant que la Seigneurie de Venise se portera à croitre ledicte nombre de trois mil hommes de pied et s[---]⁸⁸ cens chevaux entretenus à ses despens ouvertement ou couvertement par un malcontent ou autre.

Monsieur de Savoye, en mesme temps le Prince de Transilvanie, les Pirattes d'Afrique, les Suedois, le Dannemark, les Villes Imperialles et les Suisses donneront assault à la Maison d'Autriche. Chacun endroit soy jusques à ce que la ligue de France et Angleterre, de Hollande, des Princes Catholiques d'Allemagne, / de ceux d'Italye se forme et esclatte [...]

Ou il offre promptement et dans ung mois au plus tard d'apporter les assurances necessaires pour ce que dessus de la part de Monsieur de Mantoue, de Bethelem Gabor, du Canton de Berne et des Grisons affin que cette entreprise se face cet hiver durant que les Espagnolz sont occupéz à Casal et que les Suisses et les Grisons sont naturellement bien plus hardis en cette saison où ilz se voyent acouvert par les neges et la difficulté de venir à eux. Si la Republicque de Venise entre en quelque sorte de negociation pour ce desseng ce que j'ay peyne à croire pour beaucoup de raisons, je ne manqueray de Vous en donner compte exactement.

16.

XIII. Lajos francia király levele

**Henri de Gournay, Marcheville grófja konstantinápolyi francia követnek
Fontainebleau, 1633. május 3.**

(AMAÉ, 134CP1-2, Fol. 214. eredeti)

Chalais hercegné XIII. Lajos tudomására hozta, hogy fia, Charles de Talleyrand néhány évvel korábban elhagyta otthonát, hogy megismerje az idegen országokat. A már elhunyt

⁸⁶ cent vagy mil. A kötészet miatt nem olvasható.

⁸⁷ fait. A kötészet miatt nem olvasható.

⁸⁸ six. A kötészet miatt nem olvasható.

Bethlen Gábor fejedelemnél állapodott meg, aki a szultánhoz küldte, hogy megtudakolja, beleegyezne-e, hogy a fejedelem szövetséget kössön a moszkvai nagyfejedelemmel, a svéd királlyal és a holland tartományokkal. A márki audiencián is volt a szultánnal és megkapta beleegyezését, majd 1629 júliusában távozott Konstantinápolyból a nagyvezér és a mufti levelével. Moszkvába érkezésekor egy Roussel nevű személy, aki a társaságában utazott, megvádolta, hogy kizárólag azzal a céllal utazott a moszkvai nagyfejedelemség területére, hogy kikémlelje annak kikötőit, útjait és erőit. Ezeknek a vádaknak köszönhetően a márkit a moszkvai nagyfejedelemség egyik városába vitték, ahol azóta is raboskodik, annak ellenére, hogy iratai között semmilyen bizonyítékot nem találtak ellene. Mivel Chalais hercegné kérte az uralkodótól, hogy járjon közben a márki érdekében, valamint mert a király minden alattvalója számára védelmet kíván nyújtani, ezért megbízta Marcheville-t, hogy a nevében kérje a szultántól, hogy utasítsa moszkvai követét a márki kiszabadításának előmozdítására. A levelet XIII. Lajos írta alá, külügyi államtitkára, Léon Bouthillier, Chavigny grófja pedig ellenjegyezte.

Monsieur le Comte de Marcheville. La Dame de Challais m'a fait entendre que son fils Charles de Talleran, Marquis d'Eyxideuil estant party de sa maison il y a quesques années pour veoir les pais estangeres ce [se] seroit arresté pres le deffunc Prince Betlem Gabor lequel l'auroit envoyé vers le Grand Seigneur pour sçavoir si Sa Hautesse agréeroit que ledit Prince s'unir avec le Duc de Moscovie, le Roy de Suede et les Estats de Hollande, et ayant ledit Marquis en audience du Grand Seigneur et obtenu son consentement pour ladite union. Iceluy Marquis partit de Constantinople au mois de Juillet 1629 avec lettres du Grand Visir et du Mofty pour luy servir d'escorte allant trouver ledit Duc de Moscovie à Mosc, où arrivé que fut ledit Marquis, ung nommé Roussel qui estoit en sa compagnie l'auroit accusé qu'il n'alloit là que pour reconnoistre les ports, les passages et les forces dudit Duc. En consequence de laquelle accusation ledit Marquis fut envoyé en une ville de Moscovie où il est encore gardé, bien que dans ses papiers qui furent visités, il ne se soit rien trouvé pour le convaincre. Et d'autant que ladite Dame de Chalais m'a suplié de m'entremettre pour la liberté dudit Marquis, et que je veux rendre à tous mes sujets toute sorte de protection, je vous ordonne de vous employer en mon nom à la Porte du Grand Seigneur à ce que Sa Hautesse donne ordre et commande à son Ambassadeur en Moscovie, ou à tel autre Ministre qui y est de sa part, de demander et procurer la liberté dudit Marquis d'Eyxideuil, et m'assurant que vous agitez en cette occasion avec la mesme affection et vigilance que vous avez acoustumé en toutes les autres, je priroy Dieu qu'il vous ayt, Monsieur le Comte de Marcheville, en sa sainte garde. Escrit à Fontaynebleau, le IIIe jour de May 1633. Louis. Bouthillier.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- AMAÉ, 134CP1–2   Archive du Ministère des Affaires étrangères, Correspondance politique 134. Turquie supplément. 1–2. D'Aramon, Césy, Marcheville, J. de la Haye-Vantelet. 1494–1646.
- AMAÉ, 138CP45   Archive du Ministère des Affaires étrangères, Correspondance politique 138. Venise. 45. D'Aligre, le Comte d'Avaux, ambassadeurs. 1627–1628.
- AMAÉ, 138CP46   Archive du Ministère des Affaires étrangères, Correspondance politique 138. Venise 46. Le Comte d'Avaux, ambassadeur. 1627, sept–1628, déc.
- BnF,
Cahier de d'Hozier 316   Bibliothèque nationale de France, Cahier de d'Hozier 316. No. 8717. Taleran. Preuves de la noblesse de Gabriel de Taleran de Grignols et de François de Taleran, son frère, Comte de Beauville [...], 1688.
- BnF,
Dupuy 468.   Bibliothèque nationale de France, Collection Dupuy 458. Recueil de documents concernant l'histoire de l'Allemagne, du Danemark, de la Hongrie, de la Pologne et de la Suède, et les relations de ces différents pays avec la France, de 1447 à 1633 environ.
- BnF,
Fonds français 7113.   Bibliothèque nationale de France, Fonds français 7113. Ambassade de Monsieur [Charles Faye] d'Espesses en Hollande, 1625–1626. (copies)
- BnF,
Fonds français 16153.   Papiers de l'ambassade de Philippe de Harlay, comte de Césy, à Constantinople. IV Minutes et quelques copies de dépêches de Mr de Césy, janvier 1628–décembre 1631.
- BnF,
Les 500 de Colbert 457   Bibliothèque nationale de France, Les 500 de Colbert 457. Lettres et dépêches originales adressées à Philippe de Béthune, ambassadeur à Rome, par [...] Philippe de Harlay de Césy, ambassadeur à Constantinople. (1627–1630.)
- Korrespondenz*,
No. 340.   Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz (Berlin–Dahlem), VI. Hauptabteilung Fürstliches Hausarchiv Dohna-Schlobitten, Karton 17b. (Christoph) Korrespondenz P–R. Nr. 340.

Kurtzer ... Bericht

Kurtzer und einfältiger Bericht deß Jacob Roussels leben, reysen, händel, so theils auß seinem eigen mundt, theils von andern glaubwürdigen persohnen ist gehört und observiret worden. Bayerische Staatsbibliothek (München), Clm 10416. (Collectio Camerariana vol. 66.) No. 78.

MNL OL,
P1242

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P 1242
Bethlen család (1598–1840).

*

Actes du congrès
1962

XIe Congrès International des Sciences Historiques. Stockholm, 21–28 août 1960. Actes du congrès. Stockholm, 1962.

Biographie universelle
1826

Biographie universelle, ancienne et moderne [...]. Tome quarante-quatrième. Rédigé par une société de gens de lettres et de savants. Paris, 1826.

BORBÉLY
2013

BORBÉLY Zoltán: *A Felső-magyarországi vármegyék török fennhatóság alá kerülésének kérdése.* In: *Oszmán–magyar kényszerű együttélés és hozadéka*, szerk. J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, Piliscsaba, 2013, 241–255.

BOURCHENIN
1882

Pierre-Daniel BOURCHENIN: *Étude sur les académies protestantes en France aux XVIe et XVIIe siècles.* Paris, 1882.

CAZANOVE
1903

Arthur CAZANOVE: *Campagnes de Rohan en Languedoc (1621–1629).* In: *Annales du Midi : revue archéologique, historique et philologique de la France méridionale*, 15 (1903), No. 57, 5–57.

DICTIONNAIRE
HISTORIQUE
1759

Le grand dictionnaire historique, ou le mélange curieux de l'histoire sacrée et profane [...]. Par Monseigneur Louis MORÉRI, Tome quatrième. Paris, 1759.

FAGNIEZ
1889

Gustave FAGNIEZ: *Le Père Joseph et Richelieu, tome I. Le projet de croisade (1616–1625).* Paris, 1889.

HÁMORI NAGY
2016

HÁMORI NAGY Zsuzsanna: *Francia források Bethlen Péter és kísérete brüsszeli és velencei tartózkodásáról.* In: *Lymbus –*

- Magyarságtudományi forrásközlemények*, 2015. Bp., MTA BTK, 2016, 57–65.
- HARAI
2013
Dénes HARAI: *Gabriel Bethlen. Prince de Trasyvanie et roi élu de Hongrie (1580–1629)*. Paris, 2013.
- HERING
1968
Gunnar HERING: *Ökumenisches Patriarchat und europäische Politik 1620–1638*. Wiesbaden, 1968.
- HILDESHEIMER
2004
Françoise HILDESHEIMER: *Richelieu*. Paris, 2004.
- Histoirettes*
1834
Les historiettes de Tallemant Des Réaux. Mémoires pour servir à l'histoire du XVIIe siècle. Tome III. Ed. par Messieurs Monmerqué, de Chateaugiron et Taschereau. Paris, 1834.
- DE GROOT
1978
Alexander H. DE GROOT, *The Ottoman Empire and the Dutch Republic. A History of the Earliest Diplomatic Relations, 1610–1630*. Leiden, 1978.
- KÁRMÁN
2013
KÁRMÁN Gábor: *Külföldi diplomaták Bethlen Gábor szolgálatában*. In: *Bethlen Gábor és Európa*. Szerk. KÁRMÁN Gábor és Kees TESZELSZKY. Bp., 2013, 145–182.
- KEMÉNY
1980
KEMÉNY János: *Önéletírása*. In: *Kemény János és Bethlen Miklós művei*. Szerk. V. WINDISCH Éva. Bp., 1980.
- KOVÁCS–MONOK
1990
Magyar utazási irodalom, 15–18. század. Vál. KOVÁCS Sándor Iván. Gond. MONOK István. Bp., 1990.
- MALACARNE
2008
Giancarlo MALACARNE: *Morte di una dinastia: da Carlo I a Ferdinando Carlo, 1628–1708 (I Gonzaga di Mantova: una Stirpe per una Capitale Europea, vol. 5: I Gonzaga-Nevers)*. Modena, 2008.
- MERCURE
1628
MT III/1
1984
Mercure françois. Paris, 1628.
- Magyarország története* III. kötet. 1526–1686. 1. rész. Szerk. PACH Zsigmond Pál, R. VÁRKONYI Ágnes. Bp., 1984.
- ÓVÁRY
1886
Oklevéltár Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetései történetéhez a velencei állami levéltárban Mircse János által eszközölt másolatokból. Szerk. ÓVÁRY Lipót, Bp., 1886.

- PAPP
2013^a PAPP Sándor: *Bethlen Gábor ismeretlen hadjárati terve II. Ferdinánd és a katolikus Európa ellen.* In: *Bethlen Gábor és Európa.* Szerk. KÁRMÁN GÁBOR és Kees TESZELSZKY. Bp., 2013, 103–127.
- PAPP
2013^b PAPP Sándor: *A kényszerű együttélés jogait tartalmazó oszmán szerződéslevelek (adbnámék) és kinevező iratok (berátok).* In: *Oszmán-magyar kényszerű együttélés és hozadéka.* Szerk. J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, Piliscsaba, 2013. 37–53.
- PETITFILS
2008 Jean-Christian PETITFILS: *Louis XIII.* Paris, 2008.
- PIRI
1999 PIRI Zoltán: *Bethlen Gábor fejedelem útja a hágai szövetségbe.* In: *Történelmi Szemle*, 1999/1–2, 157–176.
- ROHAN
1646 *Mémoires du duc de Rohan sur les choses advenues en France depuis la mort de Henry le Grand jusques à la paix faite avec les réformez au mois de juin 1629.* [h. n.], 1646.
- SZEKFŰ
1983 SZEKFŰ Gyula: *Bethlen Gábor. Történelmi tanulmány.* Bp., 1983.
- SZILÁGYI
1882 SZILÁGYI Sándor: *Bethlen Gábor és a svéd diplomácia. A stockholmi kir. svéd államlevéltárban s az upsalai egyetemi könyvtárban őrzött adatok alapján.* Bp., 1882.
- TCHENTSOVA
2016 Vera TCHENTSOVA: *Moscou face à la tentation protestante du patriarche oecumenique Cyrille Loukaris.* In: *L'union à l'épreuve du formulaire. Professions de foi entre Églises d'Orient et d'Occident (XIIIe–XVIIIe siècle).* Ed. Marie-Hélène BLANCHET, Frédéric GABRIEL. Paris, 2016.
- TEPLY
1976 Karl TEPLY: *Die kaiserliche Grossbotschaft an Sultan Murad IV. im Jahre 1628. Des Freiherrn Hans Ludwig von Kuefs-teins Fahrt zur Hohen Pforte.* Wien, 1976.
- TESTA
1864 *Recueil des traités de la Porte Ottomane avec les puissances étrangères depuis le premier traité conclu, en 1536, entre Su-léyman I et François I jusqu'à nos jours.* Par le baron I[gnace] de TESTA. Tome premier. Paris, 1864.

- TT (10) 1. *Levelek és okiratok Bethlen Gábor utolsó évei történetéhez.* Közli: SZILÁGYI Sándor. 2. *Talleyrand és Roussel követsége az orosz cárhoz.* Közli: SUPALA Kálmán, GÉRESI Kálmán. Történelmi tár, Bp., 1887, 1–52, 53–78.
- TT (14) *Erdély és a harminczéves háború. (Okiratok külföldi levéltárakból s gyűjteményekből) Első közlemény.* Közli: SZABÓ Gyula. Történelmi tár, Bp., 1891, 177–191.
- WITTMANN
1956. WITTMAN Tibor: *Bethlen Gábor és az 1628/29 évi erdélyi–orosz szövetségterv keletkezése.* In: *Magyar–orosz történelmi kapcsolatok.* Szerk. KOVÁCS Endre. Bp., 1956.
- ZICKERMANN
2013 Kathrin ZICKERMANN: *Across the German Sea. Early Modern Scottish Connections with the Wider Elbe-Weser Region.* Leiden, 2013.